

VAIKO PSICHOLOGINĖS GEROVĖS UŽTIKRINIMO SUNKUMAI KONFLIKTIŠKŲ ŠEIMŲ BYLOSE

Asta Dervinytė–Bongarzoni¹, Nomedą Gutauskienė²

¹*Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Psichiatrijos klinika, Visuomenės sveikatos institutas,*

²*Vaikų ligoninės, Vilniaus universiteto Santariškių klinikų filialo, Vaiko raidos centras*

Raktažodžiai: vaiko psichologinė gerovė, tėvų skyrybos, ginčas dėl vaiko gyvenamosios vietos.

Santrauka

Darbe nagrinėjome santuokos nutraukimo teisinius aspektus, aprašėme vaiko psichologinio-psichiatriinio vertinimo metu pastebėtus besiformuojančius vaiko psychopatologijos požymius, pasireiškusius užsitęsusių konfliktiškų tėvų skyrybų metu arba kilus šalių ginčams po skyrybų. Tyrėme, kokius klausimus siekia išsiaiškinti teismas, skirdamas atlikti vaiko psichologinį-psichiatriinį vertinimą.

Darbo tikslas: išnagrinėti, kaip teismo procese atsižvelgiama į vaiko psichinės sveikatos ir raidos poreikius. Uždaviniai: 1. Išnagrinėti tėvų skyrybų teisinius aspektus. 2. Nustatyti vaiko psichologines problemas ir psychopatologijos požymius, besiformuojančius konfliktiškų šeimos teisinių procesų metu. 3. Ištirti, kokius klausimus siekia išsiaiškinti teismas šeimos teisės bylose skirdamas atlikti vaiko psichologinį – psichiatriinį vertinimą. Tyrimo medžiaga ir metodai. Analizei naudoti Vaikų ligoninės, VUVLSK filialo, Vaiko raidos centre 2007-2011 metais teismo užduoti 449 klausimai vaikų ir paauglių psichiatriams ir psichologams bei 60 kompleksinių psichologinių-psichiatriinių tyrimų išvadų su rekomendacijomis. Taikant kiekybinės ir kokybinės analizės metodus, teismo klausimai buvo analizuojami ir sugrupuoti pagal turinį ir dažnį. Rezultatai. Didžiausią klausimų dalį (29,8%) sudarė vadinamieji „Kiti klausimai“. Šie klausimai – labai įvairūs, kiekvienoje byloje skirtingi, retas iš jų teikia informacijos apie vaiko interesus, dalis – nereikalauja specialių psichologinių-psichiatriinių žinių. Išskyrėme 6 vaiko poreikius padedančių nustatyti klausimų grupes. Klausimų tipų pasiskirstymas pagal dažnį: 1. Šeimos santykiai: klausimai, susiję su vaiko

emocinių ryšių su kitais šeimos nariais įvertinimu. 2. Nuomonė: klausimai, prašantys tiesiogiai išsiaiškinti vaiko nuomonę teismo nagrinėjamu klausimu. 3. Įtaka: klausimai, analizuojantys, ar vaiko nuomonė nėra paveikta. 4. Sąmoningumas: klausimai, susiję su vaiko gebėjimu išreikšti savo nuomonę. Kitokių klausimų apie vaiko interesus buvo mažai: teismas uždavė tik 2 klausimus apie psichologinę vaiko būseną, o rekomendacijų dėl vaiko psichologinės sveikatos problemų sprendimo teismas prašė tik 3,6% iš visų užduotų klausimų. Tai galima aiškinti teismo dalyvių vaiko raidos ir šeimos sistemos psichologinių žinių stygiu. Išvados. 1. Tyrimas atskleidė analizuojamos problemos sudėtingumą: čia persipina besiskiriančios arba išsiskyrusios šeimos, nesutariančios dėl vaikų, teisiniai ir psichologiniai aspektai. Į teisminį ginčą įtraukiamas ir vaikas. 2. Turi būti atsižvelgiama į vaiko nuomonę, tik įvertinus vaiko interesus, kurie apima objektyvius faktorius, lemiančius vaiko fizinę, protinę, dvasinę, moralinę, psichologinę ir socialinę raidą. Mūsų tyrimo imtyje tėvų gebėjimo užtikrinti šiuos vaiko raidos aspektus (kaip svarbiausio faktoriaus) teismas beveik netyrė; daugiausia tirta vaiko nuomonė ir jos brandumas bei autentiškumas. 3. Psichologinio – psichiatriinio vertinimo metu nustatytų psichologinių problemų ir besiformuojančių psychopatologijos požymių gausa parodo, kad konfliktiškų šeimos bylų metu nepakankamai atsižvelgiama į vaiko psichikos sveikatos ir raidos poreikius. 4. Psichikos sveikatos sutrikimų prevencijai būtina savalaikė psichologo, o įtarus psichikos sutrikimus – ir vaikų bei paauglių psichiatrio pagalba. 5. Vaiko interesų ir tėvų gebėjimų juos užtikrinti vertinimui būtinos specialios vaikų ir šeimos psichologijos ir teismo psichiatrijos bei psichologijos žinios, kurias turi suteikti tam skirtos specialistų ruošimo bei tobulinimo programos.

Įvadas

Lietuvoje kasmet užregistruojama apie 10 tūkstančių santuokos nutraukimo bylų. Mažiausiai per pastaruosius metus jų buvo 2009 m. - 9 270 (1).

Šeimos skyrybas kasmet patiria apie 8 tūkst. vaikų. Pastarųjų nagrinėjamų metų maksimumas buvo 2007m. – 10 045, o minimumas 2011 – 7 961 (bendras vaikų skaičius Lietuvoje 2011m. siekė 610,7 tūkstančių) (Lietuvos statistikos departamento duomenys (11)).

Santuokos nutraukimas neišvengiamai sukelia šeimos gyvenimo pokyčius ir stresą, kuris savo stiprumu tenusileidžia artimo žmogaus netekčiai. Įvyksta daugybė esminių pokyčių ir vaiko gyvenime, jis taip pat išgyvena didžiulį stresą.

Užsitęsę teisminiai ginčai, kaip konferencijoje „Darbas su didelio konfliktiškumo šeimomis kaip vaikų gerovės sutrikdymo prevencija“ savo pranešime teigia Sonja Bröning, yra vienas iš požymių, būdingų didelio konfliktiškumo skyryboms (1).

Janet R. Johnston nuomone, labai konfliktiškos tėvų skyrybos daro didelę neigiamą įtaką tiek vaikų emocinei raidai, tiek vaikų – tėvų tarpusavio santykiams. Santykiai gali sutrikti tada, kai tėvai labai konfliktiškų skyrybų situacijoje bendraudami su vaikais naudoja tokias vaiko suvokimą žalojančias priemones, kaip kito iš tėvų nuvertinimą, pažeminimą, visų jo gyvenimo sričių pašėpimą (profesijos, laisvalaikio, draugų rato, gyvenimo stiliaus, ateities svajonių), svarbių vaiko gyvenimo įvykių nutylėjimą, vėliau interpretuojant tai kaip nesidomėjimą vaiku, tikrosios šeimos istorijos perrašymą, kito iš tėvų patologizavimą ar psichiatrizavimą ir kt. (5).

Konfliktiškas skyrybas kaip stiprų rizikos faktorių vaikų psichologinėms problemoms ir sutrikimams formuoti nurodė Sabine Walper, Jörg Fichtner (20), kiti autoriai (2,15).

Rutter tyrinėjo išsiskyrusios šeimos pasekmes vaiko psichikos sveikatai bei raidai. Jis nustatė, kad vaiko elgesio sutrikimai dažniau siejasi su tėvų nesutarimais, nei su pačiomis skyrybomis: „pagrindinis ilgalaikio sutrikimo veiksnys nėra pačių skyrybų faktas, bet šeimos nesantaika, kuri labai dažnai lydi skyrybas. Tuomet, kai vaikas atsiduria šeimos nesantaikos sukuryje, prognostiškai geras faktorius vaikui yra gero ryšio bent su vienu iš tėvų išsaugojimas. Tie vaikai, kurie turėjo gerus santykius su bent vienu iš tėvų, buvo iš dalies apsaugoti nuo žalojančių šeimos nesantaikos veiksnių“ (cit. pagal 12).

Sunkiausias pasekmės stebimos tuomet, kai tėvų konfliktas yra gilus ir intensyvus, ir ypač tuomet, kai į jį įtraukiamas vaikas, kai jam trukdoma palaikyti gerus santykius tiek su mama, tiek su tėčiu. Į tėvų konfliktą vaikai gali būti

įtraukti kaip liudininkai ar įkaitai, suokalbininkai ar vieno iš tėvų patikėtiniai; taip pat jie gali būti laikomi atsakingais už šeimos nesantaiką (12). Santuokai yrant iš vaiko gali būti tikimasi, jog jis pakeis vieną iš tėvų, ar gydys tą iš tėvų, kuris taps depresiškas (vaikas – vaistai). Apskritai, daug labiau nei pats santuokos nutraukimo procesas, tėvų konfliktas ir vaikui primestas vaidmuo konflikto metu bus tai, kas veiks galimą vaiko psichopatologijos raidą (12).

Tokioje situacijoje vaiko psichikos sutrikimų klinika gali būti labai įvairi, nėra skyrybų krizės paveiktos konkrečios psichopatologinės būklės. Gali reikštis: hipochondriniai nusiskundimai, nerimo, panikos epizodai, mokymosi motyvacijos praradimas, pažangumo kritimas, depresinės būklės, neurotiniai simptomai ir kt. Tai reiškia, kad šeimos nesantaika ir skyrybos epidemiologiniais terminais reprezentuoja bendrus pažeidžiamumo ir sergamumo faktorius, o ne tiksliai apibrėžtus veiksnius. Todėl vaikų psichologas ir gydytojas turėtų kiekvieną vaiko sveikatos sutrikimo požymį vertinti vaiko ir jo šeimos gyvenimo istorijos kontekste ir analizuoti jį, nustatčius vaiko psichosocialinę brandą, pasiektą tėvų nesantaikos ir/ar skyrybų momentu.

Lietuvos teisinė praktika, nagrinėjant bylas dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, įvaikinimo ir kitas, remiasi vaiko interesais, o šiuos pirmiausia nulemia jo kaip sveikos, dorovingos, tvirtos bei intelektualios asmenybės vystymasis (9). Šiame kontekste kalbama ne tik apie materialinę, bet ir apie psichologinę vaiko gerovę. Pati sąvoka „gerovė“ dabartinėje lietuvių kalboje suprantama kaip „geras, aprūpintas gyvenimas“ (3) arba dar plačiau – „geras buvimas“ (10). Psichologijoje šis terminas reiškia subjektyvią būseną, kad kažkam yra gera, įskaitant laimės, savigarbos ir pasitenkinimo gyvenimu jausmus (4). Gerovės būseną akcentuoja ir bendras geros sveikatos supratimas, kurį dar 1951 metais įtvirtino Pasaulio sveikatos organizacijos konstitucija: „Sveikata yra visapusiškas fizinis, dvasinis ir socialinis gerovė, o ne tik ligų ar negalavimų nebuvimas“ (13).

Uždaviniai: 1. Išnagrinėti tėvų skyrybų teisinius aspektus Lietuvoje. 2. Nustatyti vaiko psichologines problemas ir psichopatologijos požymius, besiformuojančius konfliktiškų tėvų skyrybų metu. 3. Ištirti, kokius klausimus teismas siekia išsiaiškinti šeimos byloje, skirdamas atlikti vaiko ir šeimos kompleksinį psichologinį - psichiatrinį vertinimą.

Darbo tikslas: išnagrinėti, kaip teismo procese atsižvelgiama į vaiko psichinės sveikatos ir raidos poreikius.

Tyrimo medžiaga ir metodai

Norėdamos įvertinti ir išanalizuoti, kaip realiai tenkinami vaiko sveikatos poreikiai jo tėvų/globėjų teismo konflikto metu, pasirinkome kiekybinio ir kokybinio vertinimo metodus. Numatėme analizuoti teismo užduodamus

klausimus vaikų ir paauglių psichiatruvi ir psichologui bei teismo užsakymu šių specialistų pateiktas išvadas bei rekomendacijos. Numatėme vertinti teismo klausimus pagal jų turinį ir sugrupuoti juos į prasmines kategorijas.

Duomenų analizei naudoti Vaikų ligoninės, VULSK filialo, Vaiko raidos centre (toliau – Vaiko raidos centras) 2007-2011 metais teismo užduoti klausimai vaikų ir paauglių psichiatrams ir psichologams bei kompleksinio psichologinio-psichiatrinio ištyrimo išvados ir rekomendacijos.

Buvo išanalizuota 449 klausimai, kuriuos teismas savo nutartyse uždavė Vaiko raidos centro vaikų ir paauglių psichiatrams ir medicinos psichologams, ir 60 atliktų kompleksinio psichiatrinio – psichologinio tyrimo ataskaitų.

Teismo užduoti klausimai buvo sugrupuoti pagal jų turinį:

1. Sąmoningumas: klausimai, susiję su vaiko gebėjimu išreikšti savo nuomonę.

2. Įtaka: klausimai, analizuojantys, ar ta nuomonė nėra paveikta.

3. Santykiai: klausimai, susiję su vaiko emocinių ryšių su kitais šeimos nariais įvertinimu.

4. Nuomonė: klausimai, prašantys tiesiogiai išsiaiškinti vaiko nuomonę duotuoju klausimu (pvz., dėl gyvenamosios vietos nustatymo).

5. Žala: klausimai apie galimai patiriamą žalą vaikui, atskyrus jį nuo brolių/ seserų, vieno iš tėvų, globėjo ar pan.

6. Rekomendacijos: klausimai apie tai, kaip padėti įveikti vaiko emocines problemas, kaip atstatyti žlungančius ryšius su buvusiu šeimos nariu ir pan.

7. Kita: kiti klausimai, kurių dėl jų įvairovės nepavyko suskirstyti į pogrupius.

Rezultatai ir jų aptarimas

Tėvų skyrybų teisinių aspektų analizė. Skiriantis sutuoktiniams su vaiku susijusios tėvų teisės ir pareigos yra lygios, todėl visus su vaiku susijusios klausimus tėvai turėtų aptarti kartu ir priimti bendrą sprendimą, kuriame vaiko interesams būtų skiriamas pagrindinis prioritetas (6,19). Sutuoktiniams taikiai susitarus santuoka gali būti nutraukiama pasirašius taikos sutartį. Kai šeima turi vaikų, tėvai patys susitaria, kaip jie toliau globos vaiką ir rūpinsis jo poreikiais. Tėvų ginčai dėl vaiko kyla tada, kai jie nesutaria dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, dėl bendravimo su vaiku, kai pora gyvena skyrium; dėl vaiko bendravimo su artimaisiais giminaičiais. Tik tuomet, jei taikiu būdu tėvams nepavyksta susitarti, ginčą dėl vaiko sprendžia trečioji šalis – teismas. JAV Džordžijos valstijos apeliacinio teismo pirmininkas D.T. Beasley pabrėžia: „Ginčus dėl vaiko simbolizuoja priešprieša, reiškianti dvi šalis skirtingose

barikadų pusėse. Tačiau šiuose ginčiuose yra trečioji šalis, t.y. vaikas, kurio teisės ir interesai transformuoja ginčo liniją į ginčo trikampį” (cit. pagal (16).

Nagrinėjant ginčus dėl vaikų, būtinas Valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos dalyvavimas.

Apklausiant nepilnametį, dalyvauja jo atstovai pagal įstatymus, dažniausiai Valstybinės vaiko teisių apsaugos tarnybos (toliau – VTAT) atstovas (LR Civilinio proceso kodekso 194 str.).

Valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija, ištyrusi šeimos aplinkos sąlygas, pateikia teismui savo išvadą dėl ginčo (LR Civilinis kodeksas, 3.178 str.).

Sprendžiant bet kurį su vaiku susijusį klausimą, vaikas, sugebantis suformuluoti pažiūras, išklausomas tiesiogiai, kai neįmanoma, – per atstovą. Priimant sprendimą turi būti atsižvelgta į vaiko nuomonę (7), jei tai neprieštarauja paties vaiko interesams (LR Civilinio proceso kodeksas, 380 str.). Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijoje, ratifikuotoje Lietuvoje 1995.07.03, 3 straipsnio 1 dalyje, vaikui suteikiama teisė, kad jo ar jos interesai būtų vertinami (ir į juos būtų atsižvelgiama) kaip pagrindinis prioritetas visuose su juo ar ja susijusiuose veiksmuose ir sprendimuose<...>“ (6). Vaiko interesai turi būti suprantami kaip dinamiška sąvoka, reikalaujanti konkrečiam kontekstui tinkamo vertinimo. Vaiko interesų sąvoka yra skirta užtikrinti Konvencijoje pripažintoms vaiko teisėms, kuriomis siekiama taip pat užtikrinti visokeriopą vaiko raidą, interpretuojant ją kaip holistinę sąvoką, apimančią vaiko fizinę, protinę, dvasinę, moralinę, psichologinę ir socialinę raidą (6).

Taigi, teisiniu pagrindu, tik paties vaiko interesų užtikrinimas galėtų nulemti vaiko globos ir gyvenamosios vietos bei bendravimo su vaiku tvarkos poskyrybinius pokyčius.

Juridinę vaiko interesų sampratą įtvirtino Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senatas savo 2002 m. birželio 21 d. nutarime Nr.35 nurodydamas objektyvius kriterijus, kuriais teismai privalo vadovautis, sprenddami bylas dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo. Greta kitų – vertinti tėvų galimybę sudaryti sąlygas vaikų protiniam, doroviniam, socialiniam vystymuisi užtikrinti (9).

Į vaiko nuomonę turėtų būti atsižvelgiama tik nuodugnai įvertinus jo interesus bei visus aplinkos veiksmus, palaikančius ar skatinančius vaiko raidą, užtikrinančius psichologinę gerovę.

Svarbu nustatant vaiko gyvenamąją vietą nuodugnai išsiaiškinti, su kuriuo iš tėvų vaikui gyvenant bus pilnvertiškiau tenkinami vaiko raidos ir sveikatos poreikiai.

Taigi, svarbu aiškiai apibrėžti skirtumą tarp besiskiriančių sutuoktinių konflikto (į kurį vieno iš tėvų interesais gali būti įtraukiamas ir vaikas, vyksta „manipuliacija vaiku“) nuo tėvų teisių ir pareigų savo vaiko atžvilgiu. Tėvai turi

pilną laisvę spręsti tarpusavio ginčą, tuo tarpu teismo uždavins šiame procese – ginti vaiko interesus, užtikrinančius jo įvairiapusę raidą ir sveikatą. Vienas iš bazinių vaiko interesų – palaikyti kokybiškus santykius su abiem tėvais. Šių santykių išlaikymo siekia ir teismai. Kaip teigia psichologė ir psichoterapeutė Ursulos Kodjoe: „Vertinant galimus vaikų norus, reikia atidžiai stebėti ar tai, kas sakoma, yra susiję su tikroju vaiko noru, ar tai atsiranda dėl manipuliavimo, taip pat ar tam tikros priemonės, pavyzdžiui, santykių nutraukimas, yra iš tikrųjų būtinos ir naudingos vaikams, o gal jos yra visiškai žalingos. Apskritai, vaiko sukurto prisirišimo prie jo mamos ir tėvo puoselėjimas arba atkūrimas yra pagrindinis vaiko gerovės aspektas, ir šių ryšių toleravimas turi būti pagrindiniu kriterijumi skiriant globą“ (8).

Santuokos nutraukimo bylose sutuoktiniams atstovauja ir jų interesus gina advokatai, vaikui - VTAT atstovas, kuris rengia dokumentus teismams: išvadas dėl vaikų gyvenamosios vietos, materialinio išlaikymo, dėl situacijos tėvams gyvenant skyrium, teikia teismams ieškinius dėl

tėvų valdžios apribojimo, dėl vaikų atskyrimo nuo tėvų, dėl nuolatinės vaikų globos nustatymo ir kt.

Šeimos bylose teismas yra aktyvus ir turi galimybes imtis visų procesinių priemonių, reikalingų išsiaiškinant visas bylos aplinkybes, susijusias su nepilnamečio vaiko interesais.

Kai teismui reikia specialių žinių, susijusių su vaiko interesų užtikrinimu, teismas gali savo iniciatyva skirti kompleksinį psichologinį – psichiatrinį vaiko ir šeimos įvertinimą arba psichologinę ar psichiatrinę ekspertizę. Teismo psichologinė ekspertizė – tai teismo ar teisėjo paskirtas proceso veiksmas, kai siekiama atsakyti į specialius teismo psichologijos žinių reikalaujančius klausimus (18).

Teismo procese vaikų psichiatrai ir psichologai gali būti kviečiami dalyvauti kaip liudytojai arba ekspertai.

Teismas gali grįsti savo sprendimą atsižvelgdamas ir į byloje esančias psichologų išvadas, kurias pateikia tėvai savo iniciatyva.

Kiekvienas dalyvaujantis byloje asmuo turi teisę pa-

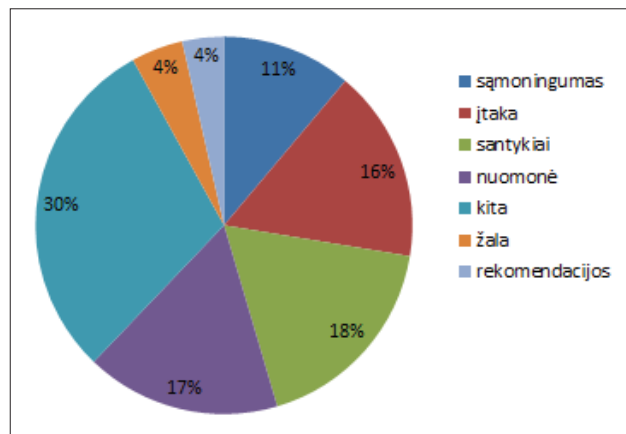
1 lentelė. Klausimų tipų skaičius ir procentas, klausimų pavyzdžiai

Klausimų tipas	Tokių klausimų skaičius (iš 449)	Tokių klausimų procentas	Tokių klausimų pavyzdžiai
Sąmoningumas	50	11%	Ar B pakankamai psichologiškai brandus, kad galėtų išreikšti savo pažiūras, nuomonę, priimtų sprendimus? Ar M pagal savo išsivystymo lygį pajėgi suformuluoti savo norus ir poreikius?
Įtaka	74	16,5%	Ar vaikui X daroma vieno iš tėvų ar kitų asmenų įtaka dėl jo pasirinkimo, su kuo gyventi? Ar tėvas/mama neformuoja Y neigiamo požiūrio į mamą/tėvą? Ar tam tikri gyvenimo įvykiai, artimųjų požiūris į juos nepaveikė vaiko Z nuomonės?
Santykiai	80	17,8%	Koks vaiko X emocinis ryšys su kiekvienu iš tėvų? Kokie santykiai sieja Y ir jo seserį/brolį?
Nuomonė	75	16,7%	Su kuo iš tėvų vaikas X norėtų gyventi ir kuo jis tai grindžia? Kiek pats vaikas Y norėtų laiko praleisti su kartu negyvenančiu vienu iš tėvų?
Kita	134	29,8%	
Žala	20	4,5%	Kokios galimos brolio ir sesers išskyrimo pasekmės? Ar nutraukus ryšius su iki šiol globojusiais seneliais vaikas Y nepatirs psichologinės traumos?
Rekomendacijos	16	3,6%	Kaip tėvai galėtų padėti spręsti vaikui kilusius psichologinius sunkumus? Kaip atstatyti vaiko X ryšius su tėvu? Kokią pagalbą tėvai turėtų teikti savo vaikui Y, atsižvelgiant į jo emocinę būseną ir vykstantį tėvų skyrybų procesą?

teikti teismui klausimus, į kuriuos pageidauja gauti eksperto išvadą. Klausimus, kuriais reikalaujama eksperto išvados, galutinai nustato teismas savo nutartimi. Jeigu teismas nutarė kai kuriuos dalyvių klausimus atmesti, tuomet atmetimą teismas privalo motyvuoti (LR Civilinio proceso kodeksas 213 str.).

Teismo klausimų, užduotų vaikų ir paauglių psichiatru ir psichologui, analizė. Išskyrėme pagrindines vaiko poreikius padedančių nustatyti klausimų grupes (1 lentelė): 1. Sąmoningumas: klausimai, susiję su vaiko gebėjimu išreikšti savo nuomonę. 2. Įtaka: klausimai, analizuojantys, ar ta nuomonė nėra paveikta. 3. Šeimos santykiai: klausimai, susiję su vaiko emocinių ryšių su kitais šeimos nariais įvertinimu. 4. Nuomonė: klausimai, prašantys tiesiogiai išsiaiškinti vaiko nuomonę duotoju klausimu (pvz. dėl gyvenamosios vietos nustatymo). 5. Kiti klausimai: labai skirtingi klausimai, kurių dėl jų įvairovės nepavyko smulkiau išskirti į pogrupius (beje, didelė dalis jų neatspindi esminių vaiko interesų ar raidos prielaidų). 6. Žala: klausimai apie patiriamą vaiko žalą, teismui priėmus vienokį ar kitokį sprendimą. 7. Rekomendacijos: klausimai, kaip galima įveikti susiformavusias ar besiformuojančias vaiko psichologines problemas.

I priede matome, kad didžiausią klausimų dalį sudaro vadinamieji „Kiti klausimai“. Šie klausimai – labai įvairūs, kiekvienoje byloje skirtingi, retas iš jų teikia informacijos apie vaiko interesus, dalis – nereikalauja specialių psichologinių-psichiatrinų žinių. Toje pačioje diagramoje galime matyti, kad atmetus šiuos klausimus, trys klausimų grupės lieka pagrindinės: klausimai apie vaiko nuomonę sprendžiamu klausimu, apie tai, ar ta nuomonė nėra aplinkinių žmonių ar kitų veiksnių paveikta ir apie vaiko psichologinius ryšius su kitais šeimos nariais. Šie klausimai yra esminiai nustatant realius vaiko interesus. Taip pat gana

1 pav. Teismo užduotų klausimų analizė

dažnai pasitaikė klausimų, ar vaikas pakankamai brandus, kad galėtų išreikšti savo nuomonę.

Rekomendacijų dėl vaiko psichologinės sveikatos problemų sprendimo teismas prašė tik 3,6% iš visų užduotų klausimų.

1 lentelėje matome, kad klausimai pagal dažnį (atmetus „Kitus klausimus“) pasiskirstę taip: 1. Santykiai. 2. Nuomonė. 3. Įtaka. 4. Sąmoningumas. Labai nedidelę procentinę dalį užimantys klausimai: Žala ir Rekomendacijos. Nors teismas klausimų apie psichologinę vaiko būseną beveik neuždavė (buvo 2 tokie klausimai iš 449), beveik kiekviename specialistų atsakyme teismui randame bendrą vaiko būklės aprašymą (arba bent jau užuominų). Iš šių specialistų pastabų matome, kad vaikai, įtraukti į užsitęsusias šeimos bylas, turi daug psichologinių ar/ir psichiatrinų problemų. (Šios medžiagos negalime apibendrinti, nes atsižvelgdami į teismo nutartis, atitinkamų klausimų nutartyse nebuvimą, ne visi specialistai pateikė papildomos informacijos apie vaiką; be to, ne visi ją pateikė vienodais medicinos ar klinikinės psichologijos terminais; informacija buvo aprašomojo pobūdžio).

Psichologinio – psichiatrinio įvertinimo aprašomojoje dalyje randame informacijos, kuo vaikas skundžiasi: vaiką kankina nerimas, miego sutrikimai, košmariški sapnai. Kartais išskiriamos atsiradusios baimės (ypač mažų vaikų); netinkami pykčio raiškos būdai (dažnai – pyktis be aiškios priežasties), saviagresija ar agresija bendraamžių atžvilgiu, pablogėję ar visai sutrikę santykiai su bendraamžiais. Randame aprašymų, kad vaikas pradėjo (ar atsinaujino) mikčioti, nebesugeba atsiskirti nuo mamos (nors neseniai tą puikiai galėjo), tapo liūdnas, užsisklendęs, pasireiškė depresyvaus elgesio tendencijos. Buvo nustatyti perdėto fantazavimo, melavimo, vagysčių iš namų atvejai. Dažna vaiko fantazija, tikrai nepadedanti susitaikyti su realybe, – šeimos susijungimo idėja. Kartais – kaltės jausmai, kad dėl jo tėvai konfliktuoja, arba kad jis kaltas, nes negali apsispręsti, su kuo jam gyventi.

Taigi, kompleksinio psichiatrinio-psichologinio vertinimo metu buvo nustatyti įvairaus laipsnio psichologiniai sunkumai ir besiformuojanti psychopatologija. Kartais pasitaikydavo emocinio smurto šeimoje ar besiformuojančio tėvų atstūmimo atvejų, santykių ir ryšių nutraukimo atvejų tarp vaikų ir tėvų, o kartais – tarp brolių ir seserų.

Šios aprašytosios psichologinės, psychopatologinės arba joms artimos būsenos rodo vaiko patiriamą psichologinį traumavimą.

Vaikui, kenčiančiam psichologinius tėvų konfliktų ir skrybų sunkumus, kai pažeidžiamas jo bazinis psichologinio saugumo poreikis gyventi su abiem tėvais, prisideda prievolė dalyvauti teismo procese ir „išsakyti savo nuo-

monė“, kas jam pačiam psichologine prasme reiškia būti verčiamam sulaužyti lojalumo principą vieno iš tėvų atžvilgiu.

Klausimai apie vaiko nuomonės išsiaiškinimą - su kuriuo iš tėvų po skyrybų jis norėtų gyventi – mūsų tyrimo imtyje sudaro vieną iš dažniausia teismo užduodamų klausimų grupę. Tai demonstruoja šio klausimo komplikovtumą ir delikatumą: sudėtingose bylose negana įprastos apklausos ar vaiko atstovo teisme nuomonės, pririekia ir specialistų išvadų. Norint atsakyti į šį klausimą būtinas ne tik psichologinis pasirengimas, bet ir tyrėjo patirtis. Pateikti teismui išsamias išvadas galima tik nuodugnai susipažinus su medicinine dokumentacija, vaiko ir tėvų sveikatos istorija, vaiko teisių apsaugos tarnybos pateiktomis išvadomis apie vaiko gyvenamosios vietos vertinimą ir kitą turimą medžiagą bei atlikus vaiko ir jo tėvų psichologinį ištyrimą, o išsiaiškinus vaiko psychopatologijos požymių – ir psichiatrinį ištyrimą.

Ne mažiau, o gal dar svarbiau yra ištirti ir įvertinti tėvų psichologinius gebėjimus rūpintis vaiko raidos ir sveikatos poreikiais.

Mūsų tirtoje imtyje teismas vaikų ir paauglių psichiatrui ir psichologui uždavė tik vienetinius klausimus apie tėvų gebėjimus rūpintis vaiko psichologine raida ir gerove. Šie klausimai pateko į vadinamųjų „Kitų klausimų“ grupę. Tai galima būtų aiškinti tuo, jog šiuo metu Lietuvoje dar nėra parengtos metodikos, pagal kurią vaikų ir paauglių psichiatrai ir psichologai galėtų vertinti tėvų gebėjimus užtikrinti vaikų raidos poreikius. Literatūros duomenimis (17), tėvų gebėjimų vertinimas yra privaloma teismo psichiatrijos ir psichologijos ekspertizės dalis. Parengtos metodikos remiasi pusiau struktūruotais klausimynais tėvams, kai šie įsitraukę į ginčą dėl teisės į vaiko globą. Klausimai apima daugybę tėvų gyvenimo sričių (tėvų raidos istorija, profesinės veiklos istorija, socialinės rekreacijos istorija, kriminalinė istorija, vedybų istorija, dabartinės šeimos, vaikų globos klausimai, ateities planai).

Stahl teigia, kad atidus tėvų išklausymas yra būtinas įvertinimo sėkmei (cit. pagal 17). Sattler pabrėžia: „Jeigu mes suprastume tėvų skausmą, pažvelgtume į konflikto priežastis ir jų baimės prigimtį tėvų akimis, suvoktume jų požiūrį į kitą partnerį, tai labai padėtų bendram šeimos vertinimui. Interviu pagalba mes galime tikėtis susidaryti bendrą šeimos ir šeimos dinamikos vaizdą ir rasti tinkamiausią būdą, kaip mes galime geriausiai įsikišti ir išspręsti vaiko globos problemas. Tai psichologiškai labai svarbu, nes jei tėvai jaučiasi išgirsti, jie greičiau sutinka su vertintojo rekomendacijomis, net ir tuomet, kai jie patys turės kitus norus ir troškimus“ (17).

Tėvas/motina, kuris labiau atitiks šiuos Sattlerio aprašy-

tus kriterijus (17), bus tinkamesnis vaiko globai:

- Laikosi vaiko lankymo taisyklių ir bendradarbiauja su kitu iš tėvų.
- Palaiko geriausią vaiko ryšių tęstinumą su giminėmis, draugais, kaimynais, mokykla ir t.t.
- Turi geriausius vaiko auklėjimo įgūdžius.
- Rodo didesnę humaniškumą, nuoseklumą ir lankstumą elgesyje su vaiku.
- Yra tas iš tėvų, prie kurio vaikas yra stipriau prisirišęs.
- Yra psichiškai sveikas.
- Turi gerą sveikatos istoriją.
- Kreipia dėmesį į gerą vaiko kultūrinį, moralinį, religinį ugdymą.
- Turi gebėjimą palengvinti vaiko augimą.
- Turi finansines galimybes rūpintis vaiku.

Vertinant vaiko psychopatologiją ir siekiant išsiaiškinti jų priežastis visuomet būtina atsižvelgti į dvi aplinkybes: iš vienos pusės – gyvenimo įvykiai – šiuo atveju konfliktiškos tėvų skyrybos yra ta realybė, kuri gali veikti vaiko raidą ir sukelti elgesio bei emocijų sutrikimus; iš kitos pusės - svarbu įvertinti ne vien tiriamo vaiko psichologinę brandą, bet ir šeimos santykių sistemą, kurioje vaikas gyvena.

Beveik trečdalis visų teismo užduotų klausimų dėl jų įvairovės negalėjome sugrupuoti. Dažniausiai tai pasikartojantys arba specialių vaikų ir paauglių psichiatrijos ir psichologijos žinių nereikalaujantys bei vaiko interesų neatspindintys klausimai. Šį reiškinį būtų galima paaiškinti tuo, jog teismo dalyviams, turintiems teisę pateikti teismui klausimus, stinga elementarių vaikų ir šeimos psichologijos bei psichiatrijos žinių, o norint teismui tuos klausimus motyvuotai atmesti, reikia turėti gerus bazinių psichologijos žinių pagrindus. Tuo tarpu klausimų kokybės stoka gali užtęsti teismo procesą.

Išvados

1. Tyrimo rezultatai atskleidė analizuojamos problemos sudėtingumą. Joje persipina besiskiriančios ar išsiskyrusios šeimos, nesutariančios dėl vaikų, teisiniai ir psichologiniai aspektai. Ginčo trikampyje atsiduria vaikas, turintis išsakyti teisme savo nuomonę, susijusią su tėvais, o tai kelia sunkumų, nes jis yra prie jų abiejų psichologiškai prisirišęs ir nuo jų priklausomas.

2. Į vaiko nuomonę teisme turi būti atsižvelgiama, kartu objektyviai įvertinus vaiko interesus (suvokiant juos kaip holistinę sąvoką, apimančią vaiko fizinę, protinę, dvasinę, moralinę, psichologinę ir socialinę raidą) ir įvertinus kiekvieno iš besiskiriančių tėvų gebėjimus juos užtikrinti. Mūsų tyrimo imtyje teismas dažniausiai siekė išsiaiškinti vaiko nuomonę ir galimai jai daromą įtaką. Prašymai

įvertinti tėvo/motinos/globėjų gebėjimus užtikrinti vaiko psichosocialinius poreikius buvo tik pavieniai.

3. Mūsų tirtoje imtyje psichologinio – psichiatrinio vertinimo metu nustatyta daug vaiko psichologinių problemų ir besiformuojančių psichopatologijos požymių, kai tuo tarpu specialistų rekomendacijų joms spręsti prašyta retai. Tai parodo, jog užsitęsusių konfliktišku šeimos bylų metu buvo nepakankamai atsižvelgiama į vaiko psichikos sveikatos ir raidos poreikius.

4. Psichikos sveikatos sutrikimų prevencijai užsitęsusiame ar komplikuoatose bylose būtina laiku suteikta psichologo, o įtarus psichikos sutrikimus – ir vaikų bei paauglių psichiatro pagalba.

5. Objektiviam vaiko interesų ir tėvų gebėjimų juos užtikrinti vertinimui būtinos specialios teismo vaikų ir šeimos psichologijos ir psichiatrijos mokslo žinios (apie vaiko nuomonės apklausą ir kitas teismo procedūras, apie psichikos sveikatos sutrikimų požymius ir jų išaiškinimą teismo procese). Šią mokslo sritį svarbu plėtoti ir su jos aktualijomis reguliariai supažindinti gydytojus, psichologus, socialinius darbuotojus, teisėjus rengiamuose specialistų mokymo bei tobulinimo kursuose.

Literatūra

- Bröning S. Charakteristika von Hoch-konflikte Familien in Trennung. 2008. http://www.edu.lmu.de/apb/dokumente/vortraege_wa/broening.pdf (žiūrėta 2013.11.19).
- Camerini G.B., De Leo G., Sergio G., Volpini L. Criteri e strumenti di valutazione delle capacità genitoriali. L'interento sociale e giudiziario nel caso di generalità incapace. (žiūrėta. 2013.11.30) <http://criminologia-aliudcrimen.blogspot.com/2010/09/la-valutazione-delle-capacita.html>
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V, 2012.
- The Dictionary of Psychology by Ray Corsini. N.Y, Brunner-Rouledge, 2002, p.1068.
- Johnston J.R. High-conflict divorce. The future of children, Children and Divorce, 1994; 4 (1).
- Jungtinės Tautos. Vaiko teisių konvencija. Vaiko teisių komitetas. Bendrasis komentaras Nr.14 (2013) dėl vaiko teisės, kad jo interesams būtų skiriamas pagrindinis prioritetetas (3 straipsnio 1 dalis). 2013 m. gegužės 29 d.
- Jungtinės Tautos. Vaiko teisių konvencija. Vaiko teisių komitetas. Bendroji pastaba Nr.12 (2009). Vaiko teisė būti išklaustam. 2009 m. liepos 20 d.
- Kodjoe U. Internetinis puslapis. <http://www.ursula-kodjoe.de/Trennung-und-Scheidung-3.html> (žiūrėta 2012.11.29.)
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr.35 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrimum“.
- Lietuvių kalbos žodynas, III tomas. V.,1956; 262.
- Lietuvos statistikos departamento duomenys <http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectTable/Omrade0.asp?SubjectCode=S3&ShowNews=OFF&PLanguage=0> (žiūrėta 2013.06.30)
- Marcelli D. Psicopatologia del bambino. Sesta edizione italiana a cura di Marco Battaglia. Elsevier Milano, 2009.
- Pasaulinės sveikatos organizacijos konstitucija. <http://www.who.int/governance/eb/constitution/en/index.html> (žiūrėta 2013.11.06.)
- Pasaulinės sveikatos organizacijos pranešimas 2001. Psichikos sveikata: naujas supratimas, nauja viltis. Valstybinis psichikos sveikatos centras, 2002.
- Proietti A. Separazione: traumi dei figli di genitori separati.2013. <http://www.guidapsicologi.it/articoli/separazione-traumi-dei-figli-di-genitori-separati.html> (žiūrėta 2013.11.20).
- Sagatys G. Vaiko teisė į šeimos ryšius. Vilnius, 2006.
- Sattler JM. Clinical and forensic interviewing of children and familys. 2006; 456-469.
- Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizų darymo valstybinėje Teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai. http://www.vtpt.lt/lt/teisine_informacija/darymo_nuostatai.html (žiūrėta 2013.09.19).
- Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos tinklalapis. http://www.vaikoteises.lt/lt/vaiko_teisiu_apsauga/gincai_del_vaiako/ (žiūrėta 2013.11.19).
- Walper S, Fichtner J. Zwischen den Fronten. Psychosoziale Auswirkungen von Elternkonflikten auf Kinder. In: Walper S.; Fichtner J.; Norman K. (Hrsg.). Hochkonflikt hafte Trennungsfamilien. 2011.

DIFFICULTIES OF ENSURING CHILD'S PSYCHOLOGICAL WELLBEING IN HIGH-CONFLICT CHILD-CUSTODY CASES

A. Drevinytė – Bongarzoni, N. Gutauskienė

Key words: child's psychological wellbeing, parents' divorce, high-conflict child-custody cases.

Summary

The objective of the study is to analyse how child's psychological wellbeing and development is preserved in high-conflict child-custody cases. We have analysed contemporary legal aspects of discontinuation of marriage and discussed child's psychological problems and psychopathological signs which formed during a delayed and high-conflict parents' divorce process or due to post-divorce disputes between the parties; the psychopathological signs were diagnosed during a child's psychological-psychiatric assessment. We have also investigated which questions are sought to be addressed by the court, requesting an assessment of child's psychological wellbeing.

Research materials and methodology. The analysis was based on court enquiries submitted to child psychiatrists and psychologists of the Child's Developmental Centre of Vilnius University Children's Hospital in year 2007 - 2011 and on conclusions and recommendations of a complex psychological-psychiatric

assessment. 449 enquiries and 60 conclusions and recommendations of complex psychological-psychiatric assessment were analyzed. Using qualitative and quantitative methods of analysis court enquiries were divided into categories based on their content and frequency.

Results. We were able to categorize enquiries into three groups allowing us to assess child's three key needs: 1st group – enquiries related to a child's her opinion on a given subject, 2nd group – enquiries analysing if that opinion is not influenced, 3rd group – enquiries related to assessing child's emotional relation to other family members. Categories of enquiries according to their frequency: I. Family relationships: enquiries related to assessing child's emotional relation to other family members; II. Opinion: enquiries asking to directly determine child's opinion on that matter (for example, in relation to place of residency); III. Influence: enquiries analysing if that opinion is not influenced; IV. Consciousness: enquiries related to child's ability to express his/her opinion;. The court made only two enquiries on child's psychological wellbeing; recommendations on addressing child's mental health problems made up only 3.6% of total number of enquiries.

30% of all court enquiries were not categorized due to their diversity or irrelevance. Most of them were either repetitive, or not reflecting child's interest or not requiring special psychological knowledge. It demonstrates that the parties participating in a court process lack knowledge related to: child development, family system and psychodynamics.

Conclusions: 1. The research of child's needs in legal family process revealed the complexity of the analyzed problem which involves both legal and psychological aspects. During a legal process, a child involved in a family conflict triangle is demanded to express his/her opinion on his/her parents while being psychologically and emotionally dependent on them. 2. Child's opinion should be taken into consideration only after having considered child's interests (understanding them as a holistic concept involving child's physical, mental, spiritual, moral, psychological, and social development) and after having assessed each of the parents' ability to ensure them. In our research population, the court's enquires sought to clarify a child's opinion and a possible influence on this opinion by others, whereas enquires related to parents' abilities to satisfy child's interests were rare. 3. During a child and family assessment, multiple psychological problems and emerging psychopathological symptoms were discovered, it demonstrates that child's developmental needs are neglected during a family legal conflict. 4. Timely psychological or psychiatric help is crucial in prevention of child's mental health disorders. 5. A scientifically based approach and knowledge of child's development and family system's psychodynamic processes is to be included in specialists' development and studies.

Correspondence to: asta.dervinyte@mf.vu.lt

Gauta 2013-12-13
